

УДК: 81'373

Аскерова Д., магистрант, datkaaiym@mail.ru
К. Тыныстанов ат. ЫМУ, Кыргызстан

КӨРКӨМ ТЕКСТТЕГИ СИНОНИМДЕРДИН ФУНКЦИЯСЫ

Тил илиминде синонимдердин табиятын аныктоодо ар түрдүү пикирлер, көз караштар айтылып келет. Бир катар окумуштуулар окшош, жакын маанилеш сөздөрдү, айрымдары бир эле түшүнүктү же затты туюндурган сөздөрдү, дагы бир тобу синонимдердин контексттик абалын, стилистикалык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен синонимдердин табиятын аныктап келишкендиги белгилүү.

Бул макалада синонимдер боюнча айтылган илимий көз караштарды көңүл борборуна тутуу менен, аларды жекече көз карашта жалпылап, негизги аткарган функцияларына токтолдук. Айрыкча, көркөм тексттеги синонимдердин аткарган милдеттеринин ар бири боюнча өзүнчө илимий териштирүүлөрдү кеңири жүргүзүүгө боло тургандыгы эске алынууга тийиш.

Синонимдердин көркөм текстте колдонулушу жана андагы стилистикалык-эстетикалык кызматы анын табият-маңызына байланыштуу келет. Алардын табияты маанилик жакындыкка, окшоштукка негизделсе да, көркөм текст ичинде дал ошол маанилик жакындыгын туюндуруу менен катар, каршы маанидеги семантиканы да билдирип тургандыгы менен өзгөчөлүү. Ушул жагынан алганда да, анын изилдене турган маселелери арбын экендиги баса белгиленди.

Өзөктүү сөздөр: текст, көркөм текст, сүйлөм, синонимия, синоним, синонимдик катар, стиль, стилистика, стилдик катмар, экспрессивдүүлүк, таасирдүүлүк, көркөмдүүлүк, эмоционалдуулук

Аскерова Д., магистрант, datkaaiym@mail.ru
ИГУ им. К. Тыныстанов, Кыргызстан

ФУНКЦИЯ СИНОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

В языкознании существуют разные взгляды на природу синонимов. Известно, что ряд ученых определяли природу синонимов на основе сходных, близкородственных слов, некоторые из которых выражают одно и то же понятие или существительное, а другая группа учитывала контекстуальный статус и стилистические возможности синонима.

В данной статье авторы сосредоточили внимание на научных функциях синонимов, обобщим их с индивидуальной точки зрения и на их основных функциях. В частности, следует иметь в виду, что по каждой из функций синонимов в художественном тексте можно проводить широкий круг научных исследований. Использование синонимов в художественном тексте и его стилистическая и эстетическая функция зависят от его характера. Хотя их природа основана на семантическом сходстве, они уникальны тем, что выражают не только одно и то же смысловое сходство внутри художественного текста, но и противоположную семантику. В связи с этим было отмечено, что предстоит изучить множество вопросов.

Ключевые слова: текст, художественный текст, предложение, синоним, синоним, синонимический ряд, стиль, стилистика, стилистический пласт, выразительность, воздействие, искусство, эмоциональность.

Askerova D., undergraduate ISU named after K. Tynystanov,
datkaaiym@mail.ru, Kyrgyzstan

THE FUNCTION OF SYNONYMS IN A LITERARY TEXT

In linguistics, there are different views on the nature of synonyms. It is known that a number of

scientists determined the nature of synonyms on the basis of similar, closely related words, some of which express the same concept or noun, while another group took into account the contextual status and stylistic possibilities of the synonym. In this article, we will focus on the scientific functions of synonyms, summarize them from an individual point of view, and focus on their main functions. In particular, it should be borne in mind that a wide range of scientific research can be carried out on each of the functions of synonyms in a literary text.

The use of synonyms in a literary text and its stylistic and aesthetic function depend on its nature. Although their nature is based on semantic similarity, they are unique in that they express not only the same semantic similarity within a literary text, but also the opposite semantics. In this regard, it was noted that there are many issues to be explored.

Key words: text, artistic text, sentence, synonym, synonymy, synonymic series, style, stylistics, stylistic layer, expressiveness, impact, art, emotionality.

Сөз өнөрү менен дүйнөнү образдуу туюндуруучу, адам турмушун чагылдыруучу искусствонун бир түрү – көркөм чыгарма. Көркөм чыгарма байыркы мезгилдерден бери эле жашап келет. Анын коомдук функциясы таанычуулук, ой жүгүртүүчүлүк, тарбиялоочулук, өнүктүрүүчүлүк, эстетикалык рахат тартуулоочулук факторлору менен шартталган. Ал – дүйнө таанымдын көркөм образдар аркылуу элестүү чагылдырылуучу бир формасы. Коомдук тарбиялык мааниге ээ болуп, адамдын акыл-эсине, ой-сезимине, кыялына таасир этет. Коомдук турмушта, социалдык күрөштө өзгөчө чоң роль ойнойт. Көркөм чыгарма адамзат коому менен кошо өнүгүп, анын материалдык көрүнүшүн образдуу чагылдырат, коомдук аң-сезимди калыпка салууда зор көмөк болот, идеологиялык курал кызматын аркалайт. Ошондуктан көркөм чыгарманын мүмкүнчүлүгү кеңири.

Көркөм чыгарманын көркөм текст катары жаралышында, биринчи кезекте, тилдик каражаттардын лексикалык-семантикалык, синтаксистик-семантикалык маанилери, алардын колдонулуш ыкмалары, механизмдери эске алынууга тийиш. Тилдик кубулуштардын ичинен айрыкча **синонимдер** тексттин көркөмдүүлүгүн арттырууда чоң роль ойнойт. Синонимдердин табиятын аныктоодо тил илиминде ар кандай пикирлер айтылып келет. Айрым окумуштуулар окшош, жакын маанилеш сөздөрдү, ал эми кээ бирлери бир эле түшүнүктү, затты туюндурган сөздөрдү синоним катары карашат. Окумуштуулардын дагы бир тобу синоним сөздөрдүн контексттик абалын эске алышат (1: 194). Синонимдер тууралуу айтылган кандай гана пикирлерди албайлы, алар, негизинен, бири-бирин жокко чыгарбайт, тескерисинче, бири экинчисин толуктап, кеңитип, синонимдин табиятын илимий негизде так, даана терең ачууга өбөлгө түзөт.

Синоним деп бирдей, окшош түшүнүктөгү көрүнүштөрдү, нерселерди, кубулуштарды, окуяларды жакын маанилеш сөздөр аркылуу туюндуруучу тилдик каражаттарды атайбыз. Алар тилде абдан кеңири колдонулат.

Кыргыз тили илиминде синонимдер маселеси, алардын табияты Ж. Мукамбаев, Б. Суранчиева, Б. Усубалиев, Ш. Жапаров, А. Сапарбаев, А. Абдыкеримова өңдүү ж.б. окумуштуулар тарабынан ар кандай мүнөздө териштирилип келгендиги белгилүү. Бирок ал изилдөөлөрдө синонимдер табияты жөнүндө жалпы сөз болуп, айрым факты-материалдардын негизинде иликтөөгө алынган. Бул багытта А. Ормонбекованын “Тилдик кубулуштарды лингвопоэтикалык аспектиде изилдөө” аттуу монографиясында көркөм тексттеги синонимдердин колдонулуш ык-амалдарына кеңири токтолуп, негиздүү сыпаттап териштирүүгө алгандыгын белгилебей коюуга болбойт.

Көркөм текстте колдонулган тилдик каражаттардын ичинен эң арбын учурай тургандарынын бири – синоним сөздөр. Синонимдүүлүк – тилдин фонетикалык тармагынан башка бардык, т.а., лексикалык, морфологиялык, синтаксистик

тармактарында орун алган кубулуш. Анын пайда болуусу тилдин коммуникативдик функциясынын кеңейишине, экспрессивдик жана эстетикалык функцияларды аткарышына негизделет. Синонимдер маңыздык, мазмундук, сапаттык, белгилик, кыймыл-аракеттик ж.б. бирдейликти, окшоштукту туюндуруу үчүн жана ойду көркөмдөп, тереңдетип берүү кызматын өтөйт. Синонимиянын лингвистикалык табияты тилдик бирдиктердин түрдүү даражадагы семантикалык жакындыгы менен аныкталат.

Ар бир көркөм текст өз алдынча кайталангыс, уникалдуу мүнөзгө ээ болуп турат. Алар туруктуу мыйзамченемдүүлүктөрдүн негизинде уюшулуп, структуралык жана семантикалык түзүлүшү жагынан белгилүү бир критерий, принциптер аркылуу мүнөздөлөт. Алсак, көркөм тексттин семантикалык структурасы – сөз жана сүйлөм. Алар көркөм тексттин формасы менен мазмунун маанилик жылышуулар, катмарлануулар аркылуу шарттап турат. Дегеним, көркөм текст бир катар семантикалык, логика-семантикалык карым-катыштардын жардамы менен да уюшулуп, алар аркылуу аныкталат. Семантикалык, логика-семантикалык карым-катыштар көркөм тексттин байланыштуулугун, иреттүүлүгүн камсыз кылуу менен, маани жаратуучу, эмоционалдык-нарктоочу роль ойношот. Көркөм тексттин спецификасын түзгөн поэтикалуулук, образдуулук, экспрессивдүүлүк, эмоционалдык-эстетикалык таасирдүүлүк сыяктуу белги-касиеттерге ээ кылууда да мааниге ээ. Ошондой эле көмүскө ой же маанини, подтекстти ачып берүүдө, акыры келип тексттин жалпы идеялык мазмунун жаратууда олуттуу роль ойнойт. Көркөм тексттеги семантикалык карым-катыштардын арасында арбын учурай тургандарынын бири – дал ушул синонимдер. Синонимдик карым-катыштар маңыздык, мазмундук, сапаттык, белгилик, кыймыл-аракеттик ж.б. бирдейликти, окшоштукту туюндуруу үчүн кызмат өтөйт. Синонимиянын лингвистикалык табияты тилдик бирдиктердин түрдүү даражадагы семантикалык жакындыгы менен аныкталып, форма менен маанинин асимметриясы аркылуу түшүндүрүлөт. Бул кубулуштун семантикалык маңызын тилдик бирдиктердин маанилеринин эквиваленттүүлүгү түзсө, ал эми функционалдык планда синонимияны тилдик бирдиктердин маанилеринин бирдейлиги же окшоштугу аркасында бири- бирин алмаштыра алуу жөндөмдүүлүгү катары кароого болот.

Көркөм тексттеги синонимдердин колдонулушу төмөндөгүдөй жагдай-шарттардан улам келип чыгат:

1. Көркөм текстте бир сөздү улам-улам кайталай берүү сүйлөмдүн маанилик беделине доо кетирет, стилдик жактан алгылыксыз болуп саналат, тексттин көркөмдүк кунарын кетирет. Ошондуктан синонимдерди колдонуу зарылчылыгы келип чыкпай койбойт. Маселен, шарттуу түрдө:

“Быйыл биз айыл чарба жумуштарында **көп** иштерди аткардык. Картөшкөдөн **көп** түшүм алдык. Буудай, арпа өндүрүүдө да пландан сырткары **көп** ийгиликтерге жетиштик. Алдыда дагы аткарылчу **көп** иштерибиз бар, “- деген чакан текстти аламы. Бул текстти окуп түшүнгөнүбүз менен, анын көркөмдүүлүгүнө доо кетирип жаткан тилдик бирдик **көп** сөзү ар бир сүйлөмдө кайталангандыктан, тексттин жалпы мазмунун солгундатып, көркөмдүүлүгүнө доо кетирди. Ошондуктан бул төрт сүйлөмдөн турган текстти кайрадан синонимдерди катыштырып:

“Быйыл биз айыл чарба жумуштарында **көп** иштерди аткардык. Картошкадан **арбын** түшүм алдык. Буудай, арпа өндүрүүдө да пландан сырткары **кыйла** ийгиликтерге жетиштик. Алдыда дагы аткарылчу **көп** иштерибиз бар,” - деп иштеп чыксак, жогорудагы текстке салыштырмалуу алганда, алда канча түшүнүктүү, алдаканча окумдуу, алда канча угуумдуу да болот.

2. Негизинен, синонимдердин функциясын бир эле сөздү улам-улам эле кайталай берүүдөн арылуу катары түшүнбөшүбүз керек, бул бир жактуу пикир. Көркөм тексттеги, же жалпы эле тексттеги синонимдер туюндурулуп жаткан ойду тереңдетүү, тактоо, толуктоо, күчөтүү маанилерин киргизүү милдеттерин кошо аркалагандыгы менен да баалуу. Буга карата мисалдарды келтирели:

- 1) Сөөлөтүң, сулуулугуң кубандырды,
Эзилтип жүрөгүмдү кытыгылап.
Берилип, куштар болуп жедеп сага,
кээде шат, кээде мени алат санаа.
Кайгысыз, ойсуз, муңсуз кайкып учкан.
кап чиркин, каз - өрдөгүң болсо кана. (М. А.)

2. Менин оюмча, эгерде ал нукура, таза, накта көркөм чыгарма болсо, ал автор тарабынан көрсөтүлгөн эч кандай материалисттик камкордукка муктаж эмес, ал өзүн-өзү коргоого, сактоого тийиш (К. А.)

Бул эки мисалдагы: **сөөлөтүң, сулуулугуң, берилип, куштар болуп, кайгысыз, ойсуз, муңсуз, нукура, таза, накта, коргоого, сактоого** синонимдеринин жөнү таптакыр башка. Мында бир сөздү улам-улам кайталоо максаты көздөлбөдү. Арийне, аталган синонимдик каражаттар бир сөздү кайталай берүүдөн качуу максатында колдонулгандай кабыл алынышы мүмкүн. Сүйлөмдөрдүн жалпы мазмунуна көңүл бөлсөк, биринчиден, мында бир түшүнүктү кайталап колдонууну талап кылуу эч байкалбайт, б. а., кайталоонун эч кандай зарылчылыгы жок, экинчиден, синонимдерди колдонуу максаты да бир сөздү кайталай берүүдөн качуу эмес, эң башкысы, ойду терең, толук, күчөтүп берүү максаты көздөлүп жатат.

Сүйлөмдөгү же тексттеги ойду тактоо, толуктоо, тереңдетүү, күчөтүү маанисинде колдонулган синонимдер өз ара тыгыз байланышта болот. Алсак, ойду тактап толуктоодо тереңдетип күчөтүү орун алса, тескерисинче, тереңдетип күчөтүүдө тактап толуктоону да учуратабыз, ушуга байланыштуу бул экөөнү айырмалап-ажыратуу кыйынчылыкты туудурбай койбойт. Кандай болгон шартта да, экөөнүн айырмачылыгы болбой койбойт. Маселен, биринчисинде синонимдердин маанилеринин өз ара окшоштугу, жакындыгы көңүл борборунда турса, экинчисинде алардын маанилеринин бири-биринен болгон айырмачылыгы өзгөчө мааниге болот.

Тереңдетип күчөтүүнү чылгый стилистикалык кубулуш катары гана кароого болбойт, аны психоэстетикалык кубулуш катары да кароо керек. Арийне, ар бир сүрөткер оюн тереңдетип, таасирдүү берүүгө умтулбай койбойт, бирок аны мындай умтулууга мажбурлаган психологиялык негиз да болууга тийиш, эгер бул болбосо, канчалык кооздоп, күчөтүп айтпасын, ал жөн гана жалтырак сөздөрдүн жыйындысына айланып калат (2: 76). Демек, тереңдетип күчөтүү, тактоо, толуктоо маанилерин да бир жактуу карабоо керек. Алар тилде стилистикалык кубулуш катары эле кызмат аткарабайт.

3. Синонимдер көркөм текстте стилдик ыкма катары милдет аткарууда өзүнчө бир оригиналдуулукту жаратып турат. Атап айтсак, синонимдер өздөрүнүн синонимдик табиятына каршы туруп, өз ара карама-каршы мааниде колдонулат: 1) Тешик жыртыкка күлөт (м.). Мындагы **тешик, жыртык** өз ара синонимдеш сөздөр. Сүйлөм тутумунда бул синоним сөздөр бири-бирине карата каршы маанини да туюндуруп турат.

Көркөм чыгармада синонимдердин колдонулушунун негизги себептери катары төмөндөгүлөрдү белгилейбиз:

1. Көркөм чыгарманын табияты образдуулук менен ажырагыс байланышта турат.

Образдуулуктун жаралышында синонимдердин функциясы зор. Мейли жаратылышты, кайсы бир көрүнүштү, кыймыл-аракетти, ал-абалды же каарманды сүрөттөп образдуу берүүдө синонимдерди пайдалануу зырылдыгы пайда болот:

1. Ары балбан, ар шер,

Атанган Жолой мен элем (Манастан).

2. Бир эле сөздү улам-улам кайталай берүү көркөм текст ичиндеги сүйлөм түзүлүштөрүнө туура келе бербейт. Мындай шартта көркөмдүүлүккө залал келтирбөө үчүн, синонимдерди колдонуу талап кылынат:

1. Эми эл ичинде эсирбегин, башыма бак конду деп
көппөгүн («Ала-Тоо» журн.).

3. Көркөм текстте синонимдер эмоционалдуу-экспрессивдүүлүктү шарттайт. Туюндурулуп жаткан ойдун көркөмдүүлүгү күчөйт. Бул учурда көркөм тексттин семантикалык маанисинин берилишиндеги стилдик өзгөчөлүк ачык байкалып турат:

1. Дал ошондой сен армандуу күңгүрөн,

Акыр бир кез жетчү жери болот го...

Каңырык түтөп, сай сөөк кошо сыздады,

Ыйла комуз, өксү комуз, шолокто... (С. Э.)

4. Көркөм чыгармада ойду так, терең, таасирдүү, күчөтүп берүү мүнөздүү көрүнүштөрдөн. Мунун өзүн стилистикалык да, психоэстетикалык да кубулуш катары кароо керек. Мындай жагдайды ишке ашырууда синонимдердин колдонулушу шарт.

1. **Жеке турмушумду, жеке тагдырымды** камсыз кылуу

үчүн, мага **андан артык эч нерсенин, эч кандай бийик**

мансаптын зарылчылыгы жок болчу (К.А.)

Ошентип, көрүнүштөрдөгү, кубулуштардагы, кыймыл-аракеттердеги, нерселердеги ж.б. ар кыл белгилерди таасирдүү берүүдө, көркөмдөөдө, элестүү ачып берүүдө синонимдердин мааниси зор. Адам турмушундагы ар кандай белгилерди ачып берүүдө кайсы бир даражада күчөтүү да, толуктоо да, тереңдетүү да болбой койбойт. Алар көркөм чыгармада ар түрдүү ык-амалдарда ишке ашырылат. Синонимдер кандай түзүлүштө колдонулбасын, анын баары тең кубулуштун сырткы турпатын, каармандардын мүнөзүн, психологиялык ал-абалын таасын жана таасирдүү, терең жана толук, элестүү жана жандуу ачып берүү максатын көздөйт.

Жыйынтыктап айтканда, синонимдер тилдик кубулуштардын ичинен өтө өнүккөндүгү жана айрыкча, көркөм чыгармаларда абдан кеңири колдонулгандыгы менен өзгөчөлөнүп турат. Алардын табияты сөз маанилеринин бирдейлигин, жакындыгын, окшоштугун шарттоо менен катар, көркөм текстте карама-каршы коюу жана салыштыруу милдеттерине ээ экендиги менен да айырмаланып турушат.

Ар кандай түстөгү семантикалык маанилерди туюндуруучу синонимдердин маанилештик деңгээли ар түрдүү болот. Ошондуктан, алардын аткарган функциясы да кеңири.

Адабияттар:

1. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. –М., 1977.
2. Ормонбекова А. Тилдик кубулуштарды лингвопозтикалык аспектиде изилдөө. -Бишкек, 2010.
3. Азыркы кыргыз адабий тили. -Бишкек, 2009.